

Dilemmák és útkeresések a szír államiság idején

Az „arab tavasz” hullámai 2011-ben Szíriát is elérték, és így az érdeklődés központjába kerülő országból érkező hírek ellepték a sajtót, majd ezt követően a tudományos élet is nagyobb figyelmet kezdett fordítani a közel-keleti térségre. E tekintetben a Világtörténet sem marad ki a sorból, folyóiratunk tematikus számokat szentel a levantei történelmi kérdéseknek. Első összeállításunk az idei második lapszámban jelent meg, amelyben arra helyeztük a hangsúlyt, hogy bemutassuk: Szíria egy olyan régióban helyezkedik el, ahol mindegyik korszakban jelentős kulturális-szellemi-gazdasági érintkezések folytak, nagyarányú kölcsönhatások, népmozgások zajlottak. Ugyanakkor egy olyan terület volt, amelyre a történelem folyamán több birodalom is igényt tartott, utolsóként az Oszmán Birodalom terjesztette ki hatalmát a térségre. Az 1516 óta tartó oszmán fennhatóságnak az első világháború vetett véget.

Az első világháborúban az Oszmán Birodalom a központi hatalmakhoz tartozott. A térségben érdekeltségekkel rendelkező antanthatalmak saját javukra kívánták felhasználni az Oszmán Birodalom közel-keleti arab tartományaiban egyre növekvő elégedetlenséget. Az arab nemzeti mozgalom – melynek egyik központja Szíria volt – a 20. század elejére eljutott arra a szintre, hogy reformokat, autonómiát követeljen, sőt a birodalomtól való elszakadást szorgalmazza. 1916-ban a britek támogatásával törökellenes felkelés robbant ki a Vörös-tenger melléki Hidzsász tartományban, Huszein mekkai saríf vezetésével. Az arab vezetők – homályos brit ígéretésekre alapozva – reménykedtek abban, hogy létrejöhet a Közel-Keleten egy egységes arab királyság. Mi több, 1919–1920-ban kísérletek történtek Szíria függetlenségének elismertetésére, a Damaszkuszt birtokló, a Szíriai Nemzeti Kongresszus által 1920 márciusában szíriai királlyá kikiáltott Fejzál ennek érdekében Párizsban tárgyalt. Eredménytelenül, mivel 1920 nyarán a francia csapatok bevonultak Damaszkuszba, és érvényt szereztek a közben meghozott nemzetközi szerződéseknek.

Az Oszmán Birodalom kapitulációja után tehát nem került sor a vágyott nagy arab állam létrehozására, hanem a francia és angol nagyhatalmi érdekeknek megfelelően, a korábbi megállapodások nyomán felosztották a területet. A háború alatt ugyanis Nagy-Britannia és Franciaország – Oroszország beleegyezésével – megállapodott az Oszmán Birodalom közel-keleti hatalmának felszámolásában, a terü-

let az egyes hatalmak érdekszféráinak megfelelő felosztásában (Sykes–Picot titkos egyezmény, 1916), majd pedig az európaiak exportálták találmányukat, a nemzetállamot a Közel-Keletre is. Az 1920. áprilisi, a Törökországgal kötendő sèvres-i békeszerződést előkészítő San Remó-i konferencián a Népszövetség mandátuma alá rendelték a régiót, úgyhogy a területek az említett egyezménynek megfelelően brit és francia ellenőrzés alá kerültek (a szíriai és libanoni régiók francia, Palesztina és Jordánia brit mandátumterület lett). A sokkal inkább önjelölt, mintsem igazi szakértők, valójában a térséget nem kellő mértékben ismerők által meghúzott határok népeket, családokat, vallási közösségeket választottak szét, illetve egymáshoz ellenségesen viszonyuló vallási irányzatokat és etnikumokat kényszerítettek egy országba, miközben a nagyhatalmi érdekszférák szerinti felosztás következtében megakadályozták az arab egység, egy nagyobb arab állam létrejöttét a Földközi-tenger keleti partvidékén (a történeti Nagy-Szíriát).

Szíria esetében nem is a jelenlegi határok között alakították meg az államot, hanem a francia mandátum keretében a mai Szíria és Libanon területén hét entitást hoztak létre, a vallási-etnikai viszonyok bizonyos mértékű figyelembevételével. A két világháború közötti időben az államrendszer átalakult, ami egyrészt jelezte a szíriai egységtörekvéseket, valamint erőteljesen megjelent és kifejezésre jutott a vágy a függetlenség iránt, mint például a szír felkelés idején 1925–1927-ben. Idővel a francia hatóságok egyre nagyobb autonómiát engedtek a szíriaiaknak (1930-ban Damaszkusz és Aleppó Államok egyesültek, 1936-ban elnökválasztást tartottak), majd megkezdődtek a tárgyalások a függetlenségről, melynek során megígérték, hogy csökkentik a francia csapatok létszámát, illetve a francia befolyást az ország belső ügyeibe.

A második világháború idején, Franciaország kapitulációja után a vichyi kormány kezébe került a mandátumos hatalom. 1945 májusában véres harcok folytak a francia fegyveres erők és a szírek között, a világháborút követő, a nemzetközi kapcsolatokban bekövetkező változások azonban – így az ENSZ megalapítását előkészítő San Franciscó-i tanácskozás, amelyen Szíria is részt vett, a Népszövetség megszűnése, valamint a Franciaországra gyakorolt nemzetközi nyomás – lehetővé tették Szíria függetlenné válását. 1946 áprilisában az utolsó francia csapatok is elhagyták Szíriát.

A függetlenné válást követően megkezdődött a belső politikai rendszer kiépítése. A kezdeti parlamentáris rendszer 1949-ig állt fenn, amikor is a hadsereg puccsot hajtott végre, amit újabbak követtek. Az országot az instabilitás jellemezte. Időtállóbb politikai struktúra az Arab Szocialista Újjászületés Pártjának (Baasz) 1963. márciusi hatalomátvétele után alakult csak ki. A vezetők párton belüli egymással való leszámolása során 1970 novemberében Háfez al-Aszad hadügyminiszter ragadta magához a hatalmat. 1971-ben köztársasági elnökké választották, s ezt követően közel 30 évig állt az ország élén. Az újonnan elfogadott alkotmány biztosította a Baasz Párt vezető szerepét és kontrollját a politikai és a gazdasági élet minden szintjén. Kihívások nem is a háttérbe szoruló, illetve betiltott pártok, hanem az iszlám fundamentalisták részéről érték (például a Muszlim Testvérek fellépése révén).

Háfez al-Aszad halála (2000) után az elnöki tisztséget az elhunyt elnök 35 éves második fia, Bassár al-Aszad vette át, aki – legalábbis saját nyilatkozatai szerint – a 21. század követelményeinek megfelelően modernizálni kívánta Szíriát. A gazdasági nyitás mellett néhány olyan intézkedést hoztak, amit politikai engedménynek lehet tekinteni (például engedélyezték új pártok alapítását is, enyhítettek a biztonsági intézkedéseken), de a belső feszültségek nem tompultak. A lakosságot súlyos gazdasági nehézségek terhelték (különösképpen a szárazság okozta gondok), emellett a korábban nagymértékben szekularizált országban ismét megerősödött az iszlám befolyása.

A Közel-Kelet térségében egy ideje zajló tiltakozási hullám 2011 márciusában érte el Szíriát. A túlnyomórészt szunnita tüntetők a politikai foglyok szabadon bocsátását, az állampolgári szabadságjogok biztosítását követelték. Országszerte megmozdulásokra került sor, nemcsak Damaszkuszban, hanem Deraában, Homszban és a keleti országrészben is. Az események rövid időn belül előre nem látott módon alakultak. Bassár al-Aszad rendszere erőszakkal lépett fel a tüntetők ellen, és néhány hónap múlva már a katonaságot is bevetette. Ezzel szinte egy időben, még a nyáron a hadseregből kilépett magas rangú tisztek létrehozták az úgynevezett Szabad Szíriai Hadsereget, amely – a külföldi támogatásnak köszönhetően – a következő évre komoly katonai erővé vált, és harcba bocsátkozott a kormány egységeivel. A hamarosan polgárháborúvá fajuló ütközetek egyre véresebb formát öltöttek, s új, a legkülönbözőbb érdekeket képviselő és a legkülönbözőbb harcmodort alkalmazó szereplők léptek színre. A Mediterráneum keleti partvidékének, a Közel-Kelet geostratégiai szempontból rendkívül fontos állama rövidesen több részre hullott, egyes területeire más-más politikai erő terjesztette ki ellenőrzését (kormányerők, szíriai ellenzék, szíriai kurdok egységei, Iszlám Állam, Nuszra Front, Hezbollah). A harcok a mai napig nem fejeződtek be, noha 2017 őszére az Iszlám Államot nagymértékben visszaszorították. A nemzetközi közösség a válság kirobbanásakor – tagjainak eltérő érdekei és más színtereken is meglévő ellentétei miatt – nem tudott megfelelő segítséget nyújtani, nem volt képes megakadályozni a háború kiterjedését, majd pedig békét teremteni, ezt követően pedig az elmúlt években megindult békefolyamat fontos kérdéseiben – a Szíria jövőjével kapcsolatos különböző elképzelések miatt – megegyezni.

Folyóiratunk mostani száma az elmúlt száz év eseményeinek során felmerült dilemmákat veszi számba. A térségben a legfontosabb kérdések az identitáshoz, a nemzethez és az államhoz kötődnek. Az egyes időszakokban különböző módon merült fel a függetlenség és az államiság problémája: létre lehet, illetve létre kell-e hozni az arab egységet, és a külpolitikai viszonyok milyen mértékben befolyásolják a szír államiság sorsát, valamint milyen szövetségest érdemes választani a változó nemzetközi erőterben. A most közölt tanulmányok ezeket a kérdéseket járják körbe, a jelenlegi helyzetet meghatározó történelmi folyamatokat bemutatva.

Az első tanulmányban Steve Tamari az arab nemzeti tudat kialakulásának kezdeteire reflektál. Az arab nacionalizmust vizsgáló történészek általában ragaszkodnak a modernista felfogáshoz. Elemzésük középpontjában a 19. század közepén megjelenő új eszmék, szellemi-társadalmi mozgalmak állnak, illetve a naciona-

lizmus fokozatos terjedése a 20. században, amit az arab függetlenségi igények ki nyilvánításának tartanak. Ugyanakkor a 16–18. századi jogtudományi értekezések és krónikák bizonyítják, hogy Szíria tudósai körében a hagyományokra épülve már az arab nacionalizmus megjelenése előtt is létezett az arab nemzeti tudat. Nábuluszi, egy damaszkuszi szúfi tudós vitairatából kimutathatók a nemzeti tudat elemei: a közös eredet mítosza, az arab anyanyelv, és ehhez kötődött a kiválasztottság (a Korán értelmezésére) és a felsőbbrendűség érzése. A most közölt tanulmány egyúttal ellentmond annak a felfogásnak is, miszerint a premodern és a modern történelmet áthidalhatatlan szakadék választja el egymástól. Az arab etnikai identitás vizsgálata jelentős mértékben hozzájárulhat a korai és a 19–20. századi arab történelem összefüggéseinek megismeréséhez.

A szír állam politikai viszonyaival kapcsolatban gyakran felmerül, hogy a mindenkori hatalom szívesen támaszkodott az ország vallási kisebbségeire a szunnita többséggel szemben, illetve a többségi szunnitáktól való félelem miatt a vallási kisebbségek lojálisabbak a hatalomhoz. Az ország vezetése például az 1960-as évek közepe óta az alaviták köréből került ki, az erősödő iszlamizmustól tartó drúzok pedig a 2011 óta zajló polgárháborúban az Aszad-rendszert támogatják. Ebből kifolyólag szerkesztőségünk úgy érezte, helyet kell adni egy olyan írásnak, amely közelebb hozza a szíriai vallási kisebbségeket. Horváth Máté három, szélsőséges síita tanokban gyökerező heterodox irányzat: az alaviták, a drúzok és az iszmáiliták történeti fejlődését, tanait és jelenlegi helyzetét mutatja be. A három szíriai közösség tantételeiben számos közös vonás figyelhető meg, és történetük is sok szempontból hasonlóan alakult fennállásuk során.

Az Oszmán Birodalom kiszorítását követő új rendezés próbáját jelentette az 1925–1927. évi szíriai felkelés, amelynek részleteit Ferwagner Péter Ákos írása mutatja be. A közel két évig tartó rebellió nem hozta el sem Szíria függetlenségét, sem Franciaország távozását a térségből. Franciaország súlyos tapasztalatokkal gazdagodott: egyrészt rádöbbent gyengeségére, másrészt megtanulta, milyen eszközöket kell alkalmaznia, miként kell közelednie a helyi lakossághoz annak megnyerése érdekében. A politikai engedmények viszont hozzájárultak ahhoz, hogy meginduljon a szír politikai szerveződés, középpontjában a függetlenséget követelő Nemzeti Blokkal.

Az 1946 utáni szíriai dilemmákat elemzi Sógor Dániel. Mindenekelőtt arra kellett választ adnia a politikai elitnek: milyen állami kereteket alakítsanak ki, tekintve hogy a létrejött Szíriát kicsinek és életképtelennek tartották. A szír politikai vezetés a kisállamiság meghaladása érdekében többször törekedett unióra egy másik arab állammal. Az Egyiptommal 1958-ban létrejött államszövetség a gazdasági fejlettségbeli különbségek és a személyi ambíciók miatt azonban kudarcot vallott. Ezt követően, csalódva mind az egyiptomi, mind az előkészített, ám végül nem megvalósult iraki szövetségben, Szíria inkább saját fejlődésére fordította erejét, és így bár gazdasági adottságai nem predesztinálták arra, a térség önálló, meghatározó szereplőjévé vált. A másik nagy dilemma, amely végigkísérte az ország történetét, s amit a cikk részletesen bemutat, az arab nemzethez és az iszlámhoz való viszonyulás. A második világháborút követően előrehaladt a szekuláris állam kiépítése, az

arab egység hangoztatásával. Az 1970-es évektől, a Baasz Párt kormányzása idején hosszú ideig erősödött a nemzettudat, de a 21. századra – a rendszerrel való szembenállás fokozódásával – előretört az iszlám fundamentalizmus.

A második világháborút követően a közel-keleti térség átalakult, többek között Szíria is függetlenné vált, egyúttal megváltozott a térségben érdekelt nagyhatalmak sora. Megjelent a Szovjetunió és az Egyesült Államok. Sz. Bíró Zoltán a Szovjetunió és annak felbomlása után Oroszország közel-keleti politikáját tekinti át. Az 1950-es évek derekától a Szovjetunió megállapodásokat kötött a fejlődő világ országaival, amelyek keretében gazdasági és technológiai segítséget nyújtott. A térségben Egyiptommal, Irakkal és Szíriával alakultak ki a legszorosabb, de idővel változó intenzitású kapcsolatok. A hidegháború lezárultával és a Szovjetunió felbomlását követően Moszkva részben a korábbinál szűkösebb erőforrások, részben a térség politikai leértékelődése miatt látványosan elfordult a Közel-Kelet felé. Különböző okokból kifolyólag Szíria maradt – Irán mellett – az egyetlen olyan térségbeli ország, amely továbbra is élvezte a 2000-es évek elejétől a Közel-Keleten is ismét egyre aktívabb szerepet vállaló Oroszország támogatását. Ennek oka Szíria Oroszországgal szemben felhalmozott jelentős adósságában és a tartúsi haditámaszpont jelentőségében ragadható meg. Oroszország – arra hivatkozva, hogy az Iszlám Állammal szemben egyetlen erős ellenfél van, mégpedig a szíriai kormányerők – mind a mai napig Bassár al-Aszadot és rendszerét támogatja.

Ezzel szemben az Egyesült Államok – miként Varga Gergely tanulmányának kezdő soraiban olvashatjuk – a szíriai polgárháború kezdetétől Bassár al-Aszad elnök távozását sürgeti, ám a két ország közötti szembenállás jóval korábbi időkre nyúlik vissza. Mindenekelőtt a Szíria területi integritásának elemeit is érintő izraeli-szír konfliktus, a szír vezetés hajlíthatatlan, Izrael elismerésének kérdésében kompromisszumot nem ismerő álláspontja befolyásolta a viszonyt az egész korszakban az első arab-izraeli háborútól kezdve. Az ellentétekhez hozzájárultak még Szíriának a Szovjetunióval és Iránnal fenntartott kapcsolatai. A 2000-es évek demokráciaterjesztési kísérletei – a helyi viszonyok figyelmen kívül hagyásával – elősegítették az egész arab térség destabilizálódását. Az amerikai kormányzat a szíriai polgárháborúval kapcsolatos politikáját alárendelte egyéb térségbeli érdekeinek, és a szélesebb hatalmi viszonyok szempontjait előtérbe helyezve, az Irán, Szaúd-Arábia, Törökország és Izrael közötti változó egyensúlyra figyelve alakította ki stratégiáját. Barack Obama elnök el kívánta kerülni, hogy az USA ismét egy bizonytalan kimenetelű fegyveres beavatkozásba kezdjen a régióban, e visszahúzódság következtében orosz és iráni támogatással lehetővé vált az Aszad-kormányzat megerősödése 2015–2016 folyamán. Bár a Trump-adminisztráció is szükségesnek véli Aszad távozását, a lehetőségek hiánya miatt az amerikai kormányzat passzív marad, s így a jelenlegi folyamatok végső soron az Egyesült Államok kiszorulását eredményezik.

A jelenlegi szíriai válság egyik kísérőjelenségét, a terrorizmust állítja tanulmánya középpontjába N. Rózsa Erzsébet. Megközelítését indokoltá teszi, hogy miközben a szíriai kormányzat és egyes beavatkozó külföldi erők a terroristákkal szembeni fellépésről beszélnek, az ellenzéki csoportok, illetve számos külhoni vélemény állami terrorizmust emleget. A terrorizmus fogalma tekintetében nem léte-

zik egy általánosan elfogadott meghatározás, és különösen a Szíria esetében felmerülő állami terrorizmus kérdése vet fel még több bizonytalanságot, mivel nehezen lehet megállapítani, hogy az erőszak alkalmazása meddig minősül legitimnek. A tanulmány a korai előzményekre visszanyúlóan bemutatja a szíriai terrorszervezeteket, így a most legjelentősebb szerepet játszó Iszlám Állam és Nuszra Front létrejöttét és átalakulásait. A jelenlegi helyzettel kapcsolatban megállapítja, hogy a most zajló békefolyamat során Bassár al-Aszad és kormánya nélkül nem képzelhető el a helyzet rendezése, ugyanakkor a jelentősebb befolyásra szert tett fegyveres ellenzéki csoportok is jelen vannak a tárgyalásokon, így bizonyára meghatározott szereppel bírnak majd az új Szíriában is.

Mint a korábbi Szíria-számban is jeleztük, egy folyóirat nem pótolhatja az országtörténeti összefoglalást, így mostani összeállításunkban sem vállalkoztunk másra, mint hogy az elmúlt években az aktuálpolitikai események következtében az érdeklődés középpontjába került állam történetéből egy-egy eseménysort vagy folyamatot felvillantsunk. A szerkesztőség arra törekedett, hogy olyan írásokat gyűjtsön össze, amelyek hozzájárulnak a 20. században létrejött és függetlenné vált állam belső dilemmáinak, útkereséseinek, valamint a fejlődési irányokat nagymértékben meghatározó szűkebb és tágabb nemzetközi viszonyrendszereknek a jobb megismeréséhez.

Bíró László

FROM ASSYRIA TO THE SYRIAN STATEHOOD DILEMMAS AND CROSSROADS

In the history of 20th century Syria, the most important issue can be considered the changing interplay between national identity and statehood. The quest for independence and national statehood have emerged in various ways in different periods. The dilemma was whether or not to forge a united Arabic nation, notwithstanding the influence of foreign policy factors on the development of Syrian statehood and alliance policy. The editors wish to contribute with this special issue to a better understanding of the dilemmas and crossroads of contemporary Syria.